

DRUŽBA NADZORA*

GILLES DELEUZE

Intervju s Tonijem Negrijem

Zdi se, da je bil v vašem intelektualnem življenju vselej prisoten problem političnega. Na eni strani udeležba v gibanjih (za pravice zapornikov, homoseksualcev, italijansko avtonomijo, Palestine), na drugi strani zaporedje in preplet nenehne problematizacije institucij, od dela o Humu pa vse do dela o Foucaultu. Od kod to nenehno približevanje vprašanju političnega in kako se mu vselej uspe ohraniti kot rdeča nit vašega dela? Zakaj je razmerje gibanje-institucije vedno problematično?

Tisto, kar me je zanimalo, so bila prej kolektivna ustvarjanja kot pa reprezentacije. V »institucijah« obstaja neko celo gibanje, ki se obenem loči od zakonov in pogodb. Pri Humu sem našel neko zelo ustvarjalno pojmovanje institucije in prava. Na začetku me je bolj kot politično zanimalo pravo. Tisto, kar mi je bilo ravno všeč pri Masochu in Sadu je bilo njuno povsem izkrivljeno pojmovanje pogodbe po Masochu, institucije po Sadu v razmerju do seksualnosti. Dandanes se mi zdi delo François Ewalda, ki poskuša obnoviti filozofijo prava, še vedno bistvenega pomena. Tisto, kar pa me zanima, niso niti zakon niti zakoni (prvi je prazen pojem, drugi so samovšečni pojmi), prav tako ne pravo ali pravice, temveč pravoznanstvo. Pravi ustvarjalec prava je pravoznanstvo: ne bi ga smeli prepustiti sodnikom. Ne gre za to, da bi morali pisatelji brati zakonik, pač pa prej antologije pravoznanstva. Pomislili so že na vzpostavitev prava moderne biologije; toda vse v moderni biologiji in situacijah, ki jih je ustvarila, in novih dogodkih, ki jih omogoča, je zadeva pravoznanstva. Ne potrebujemo komiteja modrih, moralno in psevdo-kompetentnih, temveč komite skupin uporabnikov. V tej točki pa od prava preidemo k politiki.

* Objavljeno besedilo je prevod intervjuja Antonija Negrija z Gillesom Deleuzom, *Futur antérieur*, št. 1, Pariz 1990. Intervju je bil ponatisnjen v: Gilles Deleuze, *Pourparlers*, Éditions de Minuit, Pariz 1990, str. 229–239. Vse opombe so prevajalčeve.

Neko vrsto prehoda k politiki sem, kar zadeva mene samega, storil z majem 1968, kolikor sem zahvaljujoč Guattariju, Foucaultu, Elie Sambar prišel v stik z natanko določenimi problemi. Delo *Anti-Ojdip* je bilo v celoti knjiga politične filozofije.

Dogodke leta 1968 ste občutili kot zmagoslavje Času-neprimernega [l'Intempestif], realizacijo proti-udejanjenja [contre-effectuation]. Že v letih pred letom 1968, v delu o Nietzscheju, prav tako pa tudi nekoliko pozneje, v delu o Sacher Masochu, je politično pri vas zajeto kot možnost, dogodek, singularnost. Obstajajo kratki stiki, ki sedanost odprejo prihodnosti. In ki torej spremenijo same institucije. Toda videti je, da je vaša ocena po letu 1968 dobila drugačen odtenek: nomadska misel se vselej predstavlja v obliki nenadnega proti-udejanjenja v času; v prostoru pa je zgolj »manjšinsko postajanje univerzalno«. Kaj je torej ta univerzalnost času neprimernega?

Gre za to, da sem vse bolj postajal dovzeten za neko možno razlikovanje med postajanjem in zgodovino. Nietzsche je rekel, da se nič pomembnega ne zgodi v »nezgodovinskem roju«. Ne gre za nasprotje med večnim in zgodovinskim, prav tako ne gre za nasprotje med premišljevanjem in delovanjem: Nietzsche govori o tem, kar se dogaja, o dogodku samem ali o postajanju. Tisto, kar zgodovina zajame v dogodku, je njegovo udejanjenje v stanjih stvari, toda dogodek v svojem postajanju uhaja zgodovini. Zgodovina ni eksperimentacija, temveč je le skupek skorajda negativnih pogojev, ki omogočajo eksperimentacijo nečesa, kar uhaja zgodovini. Brez zgodovine bi ostala eksperimentacija nedoločena, nepogojena, kljub temu pa eksperimentacija ni zgodovinska. V veliki knjigi filozofije, *Clio*, je Péguy razložil, da obstajata dva načina obravnavanja dogodka, eden, ki sestoji v tem, da sledimo dogodku, da zberemo njegovo udejanjanje, pogojevanje in slabšanje v zgodovini, druga pa, da dogodek dvignemo na višji nivo, da se vanj umestimo kot v postajanje, da se hkrati v njem pomladimo in postaramo, da gremo skozi vse njegove sestavine in singularnosti. Postajanje ni iz zgodovine; zgodovina označuje samo skupek pogojev, ne glede na to, kako nedavni so, od katerih se zato, da bi »postajali«, se pravi, zato, da bi ustvarili nekaj novega, obrnemo v stran. Natanko to Nietzsche imenuje Času-neprimerne. Maj 1968 je bil manifestacija, izbruh postajanja v čistem stanju. Dandanes je modno razkrivanje grozot zgodovine. V resnici to ni nekaj novega, celotna angleška romantika je polna razmišljanj o Cromwellu, ki so precej podobne današnjemu premišljevanju o Stalinu. Pravijo, da revolucije nimajo prihodnosti. Pri tem nenehno mešajo med seboj dvojje, prihodnost revolucij v zgodovini in revolucionarno postajanje ljudi. Saj v obeh primerih sploh ne gre za iste ljudi. Edina priložnost ljudi se nahaja v revolucionarnem postajanju, ki edino lahko prežene sramoto, ali odgovori na neznosno [intolérable].

Zdi se mi, da je delo Tisoč platojev, ki ga imam sam za veliko filozofsko delo, tudi katalog nerešenih problemov, predvsem na področju politične filozofije. Konfliktni pari proces-projekt, singularnost-subjekt, sestava-organizacija, bežišnice-dispozitivi in strategije, mikro-makro itn., vse to ne le ostaja vselej odprto, pač pa je nenehno znova odprto, z neko nezaslišano teoretsko voljo in nasiljem, ki po tonu spominja na herezije. Nič nimam proti taki subverziji, nasprotno... Toda včasih se mi zazdi, da na točki, na kateri ne vem, o kam nas vodi »vojni stroj«, zaslišim neko tragično noto.

Ob tem, kar pravite, sem ganjen. Verjamem, da sva s Félixem Guattarijem ostala marksista, nemara na dva različna načina, a kljub temu na oba. Ne verjameva v politično filozofijo, ki ne bi bila osredotočena na analizo kapitalizma in njegovega razvoja. Tisto, kar naju pri Marxu najbolj zanima je analiza kapitalizma kot imanentnega sistema, ki nenehno širi svoje lastne meje in ki nanje vselej naleti v povečanem merilu, saj je meja sam Kapital. *Tisoč platojev* kažejo v številne smeri, od katerih bi na tem mestu omenil tri glavne: zdi se nama, najprej, da družbo ne določajo toliko protislovja kot bežišnice, ki jo zarisujejo. Vzemimo primer Evrope danes: zahodni politiki so se zelo namučili, da so jo vzpostavili, tehnokrati, da so uniformalizirali režime in uredbe, toda po eni strani presenečajo eksplozije, ki so možne pri mladih, ženskah, v funkciji enostavne razširitve meja (to ni »tehnokratizabilno«), po drugi strani pa je dovolj zabavno reči, da je ta Evropa popolnoma presežena, še preden se je pričela, presežena zaradi gibanj, ki prihajajo z Vzhoda. To so resne bežišnice. V *Tisoč platojev* obstaja še neka druga usmeritev, ki ne obstoji samo v tem, da namesto protislovij obravnavamo bežišnice, temveč v tem, da namesto razredov obravnavamo manjšine. In končno, tretja usmeritev, ki sestoji v iskanju statusa »vojnih strojev«, ki jih sploh ne določa vojna, temveč nek določen način zavzetja, zapolnitve prostora-časa, oziroma iznajdbe novih prostorov-časov: takšni stroji so revolucionarna gibanja (ne upoštevajo dovolj, na primer, kako je morala PLO v arabskem svetu iznajti prostor-čas), a tudi umetniška gibanja.

Pravite, da vse to ni brez tragične ali melanholične tonalitete. Mislim, da vem zakaj. Zelo so me presunile vse tiste strani pri Primu Leviju, na katerih razlaga, da so nacistična taborišča v nas vnesla »sram biti človek«. Ne zato, pravi Levi, ker smo vsi odgovorni za nacizem, kot bi nas radi nekateri prepričali, temveč smo bili z njim omadeževani: tudi tisti taboriščniki, ki so preživeali, so morali za svoje preživetje sklepati kompromise. Sram, ker so obstajali ljudje, ki so bili nacisti, sram, ker tega nismo ne mogli ne znali preprečiti, sram, da smo privolili v kompromis, vse to Primo Levi imenuje »siva cona«. Da nas je sram, ker smo ljudje, se dogaja tudi v enostavno bednih okoliščinah: v soočenju s preveliko vulgarnostjo misliti, soočenju z razvedrilno oddajo, mi-

nistrovim nagovorom, govoričenjem »lahkoživcev«. Gre za enega najmočnejših motivov filozofije, ki iz nje silom prilike dela politično filozofijo. V kapitalizmu je ena sama stvar univerzalna, in to je trg. Ni univerzalne države, ravno zato ne, ker obstaja univerzalen trg, katerega gorišča so države, borze. Trg pa ni univerzalizirajoč, homogenizirajoč, je fantastično proizvajanje bogastva in bede. Človekove pravice ne bodo blagoslovile »radosti« liberalnega kapitalizma, v katerem so dejavno soudeležene. Ni nobenega demokratične države, ki ne bi bila do grla kompromitirana s to proizvodnjo človeške bede. Sram je v tem, da nimamo na razpolago nobenega sredstva, da bi se pred tem zaščitili, kar je najmočnejši razlog za to, da povzdignemo* postajanja, vključno v nas samih. Kako se bo neka skupina obrnila v zgodovini, to je tisto, kar nam nala-ga večno »skrb«. Ne razpolagamo več s podobo proletarca, ki bi se je bilo le treba ozavestiti.

Kako je lahko manjšinsko postajanje močno? Kako lahko upor postane vstaja? Ko vas berem, sem vselej v dvomih, kar zadeva odgovore na takšna vprašanja, čeravno v vaših delih vedno najdem spodbudo, ki me zavezuje, da teoretsko in praktično reformuliram takšna vprašanja. In vendar, ko berem strani, ki ste jih napisali o domišljiji ali občih pojmi-h pri Spinozi, ko berem v Image-Temps vaš opis sestave revolucionarnega filma v državah tretjega sveta, in ko z vašo pomočjo dojamem prehod od podobe k tvor-nosti [fabulation], politični praksi, imam skorajda vtis, da sem našel odgovor... Ali pa se motim? Obstaja torej način, da bi upor zatiranih lahko postal učinkovit in bi tako tisto neznosno dokončno izbrisali? Obstaja način, da bi se masa singularnosti in ato-mov, ki jo sami sestavljamo, lahko predstavila kot vzpostavljajoča se oblast/moč, oziro-ma, nasprotno, ali moramo sprejeti pravni paradoks, po katerem je vzpostavljajoča se oblast lahko določena le prek že vzpostavljene oblasti?

Manjšine in večine se ne ločijo po številu. Manjšina je lahko številčnejša od večine. Tisto, kar definira večino, je model, ki se mu je treba prilagoditi: denimo, povprečen polnoletni Evropejec, moškega spola, ki prebiva v me-stu... Medtem ko manjšina nima modela, je postajanje, proces. Lahko bi rekli, da večina ni nihče. Vsi smo, vsakdo je skozi tak ali drugačen vidik zajet v manj-šinsko postajanje, ki ga bo, če se mu bo odločil slediti, odvedlo na neznane poti. Manjšina si modele ustvari takrat, ko hoče postati večina, to pa je ned-vomno neizogibno za njeno preživetje ali za njeno zveličanje (imeti, na pri-mer, državo, biti priznan, uveljaviti svoje pravice). A njena moč izhaja iz tega, kar je znala ustvariti, in kar bo bolj ali manj prešlo v model, ne da bi bilo od njega odvisno. Ljudstvo, to je vselej ustvarjalna manjšina, ki to ostane, četudi dobi večino: oboje lahko soobstoja, ker ne živita na isti ravnini. Največji umet-

* *Lever* – ukiniti, odpraviti, spraviti na višji nivo, zaključiti, začeti itn. (Op. prev.)

niki (nikakor ne gre za populistične umetnike) so se obrnili na ljudstvo, ugotavljajoč, da »ljudstvo manjka«: Mallarmé, Rimbaud, Klee, Berg. V filmu, Straub. Umetnik se lahko zgolj obrne na ljudstvo, potreba po tem se nahaja najgloblje v njegovem podvzetju. Ljudstva mu ni treba ustvariti, pa saj ga tudi ne more. Umetnost je tisto, kar se upira: smrti, sužnosti, sramoti, sramu. Toda ljudstvo se ne more ukvarjati z umetnostjo. Kako pride do stvaritve ljudstva, ob kakšnem grozljivem trpljenju? Ko se ljudstvo ustvari, se to zgodi z njegovimi lastnimi sredstvi, tako da se pridružimo nečemu v umetnosti (Garel pravi, da se v muzeju Louvre nahaja neka grozljiva vsota trpljenja), ali pa se umetnost pridruži tistemu, kar ji je manjkalo. Utopija ni dober pojem: obstaja neka »tvornost«, skupna ljudstvu in umetnosti. Treba bi si bilo ponovno prilastiti bergsonovski pojem tvornosti in ga politično osmisлити.

V vaši knjigi o Foucaultu in kasneje tudi v intervjuju za televizijo INA ste predlagali poglobitev študija treh praks oblasti: Suverena, Disciplinarnega in predvsem Nadzora nad »komunikacijo«, ki dandanes postaja hegemonična. Po eni plati ta zadnji scenarij napoteva na najvišjo popolnost gospodstva, ki zadeva tudi govor in imaginacijo, toda po drugi pa so si še nikoli tako kot prav sedaj vsi ljudje, vse manjšine, vse singularnosti potencialno zmožne vzeti besedo, in z njo najvišjo stopnjo svobode. V marksovski utopiji Grundrisse je komunizem orisan prav kot transverzalna organizacija svobodnih posameznikov, na tehnični bazi, ki temu zagotavlja pogoje. Je komunizem še misljiv? Je v družbi komunikacije manj utopičen kot poprej?

Gotovo je, da vstopamo v družbe »nadzora«, ki niso več čisto disciplinarne. Foucaulta imajo pogosto za misleca disciplinarnih družb in njihove glavne tehnike, *zapiranj*a (ne le bolnišnica in zapor, temveč tudi šola, tovarna, kasarna). Je pa dejansko Foucault tudi prvi opozoril, da so disciplinarne družbe nekaj, kar ravnokar zapuščamo, kar nismo več. Vstopamo v družbe nadzora, ki ne funkcionirajo več s pomočjo zapiranj, temveč s pomočjo nenehnega nadzora in hipne komunikacije. Analizo tega je začel Burroughs. Seveda nismo nehali govoriti o zaporu, šoli, bolnišnici: te institucije so v krizi. Toda, če so v krizi, je ta kriza boj njihove zadnje straže. Tisto, kar se tipaje vzpostavlja, so novi tipi sankcij, izobrazbe, skrbi. Odprte bolnišnice, zdravstvena pomoč na domu, itn., so se pojavile že dolgo nazaj. Lahko predvidevamo, da se bo izobraževanje vse manj dogajalo v zaprtem okolju, se razlikovalo od ostalega profesionalnega okolja kot od drugega zaprtega okolja, in da bosta oba izginila v korist groznega permanentnega izobraževanja, nenehnega nadzora nad delavcem-učencem ali univerzitetnim okvirom. Poskušajo nas prepričati v reformo šole, medtem ko gre za likvidacijo. V režimu nadzora nikoli ničesar ne končamo. Tudi vi ste, že dolgo je tega, analizirali mutacijo dela v Italiji (in

pa novih oblik cirkulacije in distribucije produktov) z začasnimi oblikami dela doma, ki so se od tedaj okrepile. Vsakemu tipu družbe očitno ustreza nek tip stroja: preprosti ali dinamični stroji družbam suverenosti, energetske stroji disciplinarnim družbam, kibernetični stroji ali računalniki družbam nadzora. Toda stroji ničesar ne pojasnjujejo, treba je analizirati kolektivne ureditve, medtem ko so stroji le en del teh ureditev. V soočenju s prihodnjimi oblikami nadzora, ki so nenehno v odprtem okolju, se lahko zgodi, da se nam bo zdelo, da najstrožja zapiranja pripadajo čudoviti in dobrohotni preteklosti. Analiza »univerzalij komunikacije« kaže, da se imamo česa bati. Res je, da sta se, še preden so se družbe nadzora dejansko organizirale, pojavili tudi dve obliki delinkvence ali upora (gre za dva različna primera). Na primer, piratstvo ali računalniški virusi, ki bodo zamenjali stavke oziroma tisto, kar so v devetnajstem stoletju imenovali »sabotaža« (cokla v stroju). Sprašujete se, ali družbe nadzora ali komunikacije ne bodo povzročile oblik upora, ki bi bile zmožne dati možnost komunizmu, dojetemu kot »transverzalna organizacija svobodnih posameznikov«. Ne vem, morda. Toda to ne pomeni, da se bo to zgodilo, kolikor si bodo manjšine vzele besedo. Mogoče sta govor, komunikacija, gnili. V celoti ju prežema denar: to ni slučajno, saj sta takšna zaradi svoje narave. Potreben je obrat govora. Ustvarjanje je bilo vselej nekaj drugega od komuniciranja. Da bi ušli nadzoru, bi bilo treba nemara ustvariti vakuole ne-komunikacije, vakuole prekinjal.

Videti je, da se v vaših delih Foucault in Pli procesa subjektivacije lotevate veliko pozorneje, kot v nekaterih vaših drugih delih. Subjekt je meja kontinuiranega gibanja med znotraj in zunaj. Kakšne politične nasledke ima to pojmovanje subjekta? Če subjekta ne moremo razkrojiti v zunanjosti državljanstva, bi lahko potem to subjekt osnoval v moči in življenju? Bi lahko subjekt omogočil novo aktivistično pragmatiko, istočasno pietàs za svet in zelo radikalno konstrukcijo? Kakšna naj bi bila politika, da bi v zgodovini nadaljevali razcvet dogodka in subjektivnosti? Kako misliti skupnost brez temelja, ki pa bi bila močna, skupnost brez totalitete, ki pa bi bila, kot pri Spinozi, absolutna?

O procesu subjektivacije lahko dejansko govorimo takrat, ko obravnavamo različne načine, na katere se posamezniki ali kolektivi konstituirajo kot subjekti: takšni procesi veljajo zgolj, kolikor tedaj, ko se vzpostavljajo, uhajajo hkrati vzpostavljenim vednostim in vladajočim močem/oblastem. Četudi pozneje porodijo nove moči ali preidejo v nove vednosti. Toda v tistem trenutku so ravno uporniška spontanost. Pri tem ne gre za noben povratek k »subjektu«, se pravi, k instanci, obdarjeni z dolžnostmi, močjo in vednostjo. Raje kot o procesu subjektivacije bi ravno tako lahko govorili o novih tipih dogodkov:

dogodkov, ki jih ne razlagajo stanja stvari, ki so jih sami povzročili, oziroma, v katere padejo nazaj. V nekem trenutku se dvignejo, in ta trenutek je pomemben, to je tisto srečno naključje, ki ga je treba izkoristiti. Ali pa bi lahko čisto preprosto govorili o možganih: prav možgani so ta meja nenehnega obrnljivega gibanja med Znotraj in Zunaj, te membrane med obema. Novih možganskih utorov, novih načinov misli, ni mogoče razložiti z mikrokirurgijo. Nasprotno, znanost mora odkriti, kaj se dogaja v možganih, da začnemo misliti na tak ali drugačen način. Subjektivacija, dogodek ali možgani, zdi se mi, da je to kratko malo ista stvar. Verjeti v svet, tega nam najbolj manjka; popolnoma smo izgubili svet, razlastili so nas sveta. Verjeti v svet, pomeni podpirati dogodke, ki uhajajo nadzoru, naj so še tako majhni, oziroma povzročiti rojstvo novih prostorov-časov, četudi so površinski ali v zmanjšanem obsegu. To je tisto, kar vi imenujete *pietàs*. Zmožnost upora ali, nasprotno, podvrženje nadzoru, presojamo na ravni vsakega posameznega poskusa. Hkrati sta potrebna ustvarjanje in ljudstvo.

*Pripis k družbam nadzora**

I. Historiat

Foucault je *disciplinarne družbe* umestil v 17. in 18. stoletje; svoj višek so dosegle na začetku 20. stoletja. Te družbe pričenjajo z organizacijo velikih okolij zapiranja. Posameznik nenehno prehaja iz enega zaprtega okolja v drugega, vsako izmed teh okolij pa ima svoje zakone: najprej družina, nato šola («Nisi več doma!«), nato kasarna («Nisi več v šoli!«), zatem tovarna, tu in tam bolnišnica, če tako nanese, tudi zapor, ki predstavlja okolje zapiranja *par excellence*. Zapor služi kot analoški model: ko junakinja v filmu *Evropa 51* vidi delavce in zakriči: »Prepričana sem bila, da sem videla obsojence...« Foucault je zelo dobro analiziral okolje zapiranja, ki je še posebej dobro vidno v tovarni: koncentrirati, razdeliti v prostoru; urediti v času; sestaviti v prostoru-času neko produktivno silo, katere učinek mora biti večji od vsote elementarnih sil. Toda, česar se je Foucault tudi sam dobro zavedal, je bila kratkost tega modela: nasledil je *družbe suverenosti*, katerih cilj in funkcije so bile povsem drugačne (odtegniti produkcijo, prej kot jo organizirati, odločati o smrti prej kot upravljati z življenjem). Do prehoda je prišlo postopno, videti je, da je Napoléon izpeljal veliko pretvorbo ene družbe v drugo. Tudi discipline so po svoji strani zavoljo novih sil, ki so se počasi vzpostavile in ki so se ustalile po drugi svetov-

* Prevedeno po »Post-scriptum sur les sociétés de contrôle«, *L'autre journal*, št. 1, maj 1990, Pariz 1990. Ponatis v: Gilles Deleuze, *Pourparlers*, Éditions de Minuit, Pariz 1990, str. 240–247.

ni vojni, spoznale krizo: disciplinarne družbe so nekaj, kar mi sami nismo več, kar smo nehali biti.

Priča smo splošni krizi vseh okolij zapiranja, zapora, bolnišnice, tovarne, šole, družine. Družina je neka »notrinskost« [interieur] v krizi, tako kot vsaka druga notrinskost, šolska, profesionalna, itn. Pristojni ministri so nenehno najavljali domnevno nujne reforme. Reformirati šolo, reformirati industrijo, bolnišnico, vojsko, zapor; a vsakdo ve, da je s temi institucijami bolj ali manj dolgoročno konec. Gre le za to, da upravljamo z njihovo agonijo in zaposlimo ljudi, vse do namestitve novih sil, ki trkajo na vrata. *Družbe nadzora* ravno stopajo na mesto disciplinarnih družb. »Nadzor« je ime, ki ga Burroughs predlaga za označbo nove pošasti in ki ga je Foucault prepoznal kot našo bližnjo prihodnost. Tudi Paul Virilio neprenehoma analizira ultra-hitre oblike nadzora na prostem, ki bodo nadomestile stare discipline, ki delujejo v trajanju nekega zaprtega sistema. Tu ni primerno mesto, da bi se sklicali na izjemne farmacevtske proizvode, jedrske tvorbe, genetske manipulacije, čeravno so namenjene temu, da posežejo v novi proces. Prav tako ni mesto, da bi se vprašali, kateri režim je najstrožji ali najbolj znosen, kajti v vsakem od njih se soočajo osvoboditve in podreditve. Denimo v krizi bolnišnice kot okolja zapiranja, sektorizacije, ko so dnevne ambulate, oskrba na domu, najpoprej zaznavale nove svoboščine, a so tudi sodelovale pri mehanizmi nadzora, ki so tekmovali z najstrožjimi zapiranjmi. Na tem mestu nam ne gre za to, da bi se bali ali upali, temveč da bi skušali najti nova orožja.

II. Logika

Različna omejevanja ali okolja zapiranja, med katerimi prehaja posameznik, so neodvisne variable: posameznik naj bi vsakič pričel iz nič, obstaja skupni jezik vseh teh okolij, a je *analoški*. Medtem ko so razlike nadzorovanja neoločljive variacije, pri čemer tvorijo variabilni geometrični sistem, katerega jezik je *numerološki* (kar pa ne pomeni nujno tudi, da je binaren). Zapiranja so *kalupi*, različni odlitki, medtem ko so nadzori *modulacije*, nekakšen samodeformirajoči se odlitek, ki bi se iz trenutka v trenutek nenehno spreminjal, oziroma kot sito, katerega odprtine se od ene do druge točke spreminjajo. To lahko dobro vidimo ob vprašanju mezd: tovarna je bila telo, ki je svoje notranje sile privedla do točke ravnotežja, najvišje možne točke za produkcijo, najnižje možne točke za mezde. Toda v družbi nadzora je tovarno nadomestilo podjetje, podjetje je nekakšna duša, plin. Nedvomno je že tovarna poznala sistem dodatkov, toda podjetje skuša še bolj temeljito vsiliti modulacijo vsake mezde, v stanjih večne metastabilnosti, v katerih se izmenjujejo tekme za prehodno nagrado, tekmovanja in nadvse komični pogovori. Če imajo najbolj idiotske televizijske igre toliko uspeha, je to zato, ker ustrezno izražajo situaci-

jo podjetja. Tovarna je posameznike konstituirala v telo, in tako podvojila premoč delodajalcev, ki so nadzirali vsak element v masi, in sindikatov, ki so mobilizirali maso upora; podjetje pa nenehno vpeljuje nepopravljivo rivals-tvo kot zdravo tekmovalnost, odlično motivacijo, ki posameznike zoperstavi drug drugemu in prečka vsakogar od njih, ter ga cepi znotraj njega samega. Modulatorno načelo »mezdo po zaslugah« spravlja v skušnjava samo Nacio-nalno izobraževanje: tako kot podjetje nadomešča tovarno, se *permanently* *formiranje* nagiba k zamenjavi šole, nenehen nadzor pa izpitni preizkus znanja. Gre za najbolj gotovo sredstvo, da bomo šolo prepustili tovarni.

V disciplinarnih družbah nismo prenehali začenjati (od šole do kasarne, od kasarne do tovarne), medtem ko v družbah nadzora nikoli ničesar ne končamo – podjetje, izobrazba, usluga so metastabilna in soobstajajoča stanja, kot da bi bila od iste modulacije, od univerzalnega deformatorja. Kafka, ki se je nahajal že na prehodni točki med dvema tipoma družbe, je v *Procesu* opisal najstrahovitejše pravne oblike: *navidezna oprostilna sodba* disciplinarnih družb (med dvema zapiranjima), *neomejen odlog* družb nadzora (v nenehni variaciji) sta dva zelo različna načina pravnega življenja, in če je naše pravo oklevajoče, tudi samo v krizi, je to zato, ker zapuščamo prvi pravni način in vstopamo v drugega. Disciplinarne družbe imajo dva pola: podpis, ki nakazuje *individuuma*, ter število ali matično številko, ki nakazuje njegovo mesto v *masi*. Tako ena kot druga nista bili za discipline nikoli nezdružljivi. Oblast istočasno po-masovni in oposamezni, se pravi, vzpostavi telo tistih, nad katerimi se izvaja oziroma ukalupi individualnost vsakega člana telesa (Foucault je izvor te dvojne skrbi videl v pastoralni oblasti duhovnika – črede in vsake izmed ovč – , toda civilna oblast je postala laični »pastir« z drugimi sredstvi). V družbah nadzora pa bistveno ni več podpis ali število, temveč šifra [chiffre]: šifra je *geslo*, medtem ko disciplinarne družbe urejajo *ukazi* (tako z gledišča integracije kot z gledišča upora). Numerični jezik nadzora sestoji iz šifer, ki zaznamujejo do-stop ali zavrnitev dostopa do informacije. Nismo več pred parom masa-posa-meznik. Individuumi so postali »dividuelni*«, mase pa šablone, danosti trgov ali »bank«. Nemara najbolje razliko obeh družb izraža denar, saj se je discipli-na vselej nanašala na ukalupljeni denar, ki je vseboval zlati standard, medtem ko nadzor napoteva na tekoče menjave, modulacije, ki posežejo kot šifra od-stotka različnega predpisanega denarja. Stari monetarni krt je žival tisočernih zapiranj, medtem ko je kača žival družb kontrole. V režimu, v katerem živi-mo, a tudi v našem načinu življenja in naših razmerjih do drugih, smo prešli od ene živali k drugi, od krta h kači. Človek disciplin je bil prenehajoči proi-

* Deleuze igra na pomen francoske besede »individu«, ki pomeni »nedeljiv«, »dividuel-no« tako pomeni, da individuumi, posamezniki, ne predstavljajo enote, da so deljivi, raz-biti na še manjše enote. (Op. prev.)

zvajalec energije, človek nadzora pa je prej valovit, vržen v orbito, v nenehno izžarevanje. Povsod je *surf*že zamenjal stare športe.

Zlahka bi lahko pokazali, kako vsaki družbi ustreza tip stroja, ne zato, ker so stroji določujoči, temveč zato, ker izražajo družbene oblike, ki so jih zmožne poroditi in se jih posluževati. Stare družbe suverenosti so uporabljale preproste stroje, vzvode, škripce, stolpne ure; nedavne disciplinarne družbe so se opremile z energetskeimi stroji, s pasivno nevarnostjo entropije in aktivno nevarnostjo sabotaže; medtem ko družbe nadzora delujejo s pomočjo strojev tretje vrste, informacijskimi stroji in računalniki, katerih pasivna nevarnost so motnje, aktivna pa piratstvo in vpeljava virusov. Ne gre za tehnološko evolucijo, ne da bi bila ta v globljem pomenu mutacija kapitalizma. Gre za dovolj znano mutacijo, ki bi jo lahko povzeli takole: kapitalizem 19. stoletja se je posvetil koncentraciji, produkciji in lastnini. Tovarno torej povzdigne v sredo zapiranja, kapitalist je lastnik produkcijskih sredstev, a tudi eventuelno lastnik drugih okolij, dojetih po analogiji (družinskega doma delavca, šole). Kar zadev trg, ga obvladujejo zdaj s pomočjo specializacije, zdaj prek kolonizacije, zdaj s pomočjo znižanja stroškov produkcije. Toda v aktualni situaciji kapitalizem ni več posvečen produkciji, ki jo pogosto izžene v tretji svet, četudi v zapletenih oblikah tekstilne industrije, metalurgije ali predelave nafte. Gre za kapitalizem nad-produkcije. Ta ne kupuje več surovin in ne prodaja več izgotovljenih izdelkov: kupuje izgotovljene izdelke ali pa sestavlja posamezne dele. Tisto, kar hoče prodati, so usluge, tisto, kar hoče kupiti, so delnice. To ni več kapitalizem za produkcijo, temveč za produkt, drugače rečeno, za prodajo ali za trg. Ta kapitalizem je ravno tako bistveno disperziven, tovarna je svoje mesto prepustila podjetju. Družina, šola, vojska, tovarna niso več analoško različna okolja, ki stremijo k lastniku, državni ali zasebni moči, temveč šifrirani liki istega podjetja, v katerem so zgolj upravitelji, ki jim je mogoče spremeniti obliko in jih pretvoriti. Celo umetnost je zapustila zaprta okolja, da bi vstopila v odprte krogotoke banke. Zavzetja trga se dogajajo prek prevzema nadzora in ne več prek oblikovanja discipline, prej s fiksacijo tečaja kot pa z znižanjem stroškov, prej s preobrazbo produkta kot pa s specializacijo produkcije. Korupcija je v tem dobila novo moč. Prodajni oddelek je postal središče ali »duša« podjetja. Učijo nas, da imajo podjetja dušo, kar je neka najbolj grozljiva zemeljska novica. Marketing je sedaj instrument družbenega nadzora, in tvori nesramno raso naših gospodarjev. Nadzor je kratkega roka in hitrega kroženja, toda tudi nenehen in brezmejen, medtem ko je bila disciplina dolgoročna, neskončna in diskontinuirana. Človek ni več zaprt, temveč zadolžen. Res je, da je stalnica kapitalizma to, da se tri četrtine človeštva nahaja v skrajni bedi, prerevni za dolg, preštevilni, da bi jo zaprli: nadzor se bo moral soočiti ne le z izginjanjem meja, temveč tudi z eksplozijami barakarskih naselij in getov.

III. Program

Nobene potrebe ni po znanstveni fantastiki, da bi dojel mehanizem nadzora, ki v vsakem trenutku določa mesto elementa v odprtem okolju, živali v rezervatu, človeka v podjetju (elektronski ovratnik). Félix Guattari si je predstavljal mesto, v katerem bi lahko vsakdo, zahvaljujoč svoji elektronski kartici (dividualni), ki bi dvignila to ali ono zapornico, zapustil svoje stanovanje, ulico, okoliš; ta kartica pa bi ne veljala ob določenih dnevih, ali v določenem času. Pomembna ni zapornica, temveč računalnik, ki zabeleži dopustno ali nedopustno mesto vsakega, ter izvaja občo modulacijo.

Preučevanje družbeno-tehničnih mehanizmov nadzora ob njihovem nastajanju, bi moralo biti kategorično in opisati tisto, kar se ravnokar vzpostavlja namesto disciplinarnih okolij zapiranja, katerih krizo napovedujejo itak vsi. Možno je, da bodo stara sredstva, izposojena pri starih družbah suverenosti, ponovno stopila na prizorišče, vendar z nujnimi prilagoditvami. Tisto, kar je pomembno, je, da se nahajamo na začetku nečesa. V *režimu zaporov*: iskanje »nadomestnih« kazni vsaj za malo delikvenco, ter uporaba elektronskih ovratnikov, ki obsojencu nalagajo, da ostane doma ob določenem času. V *šolskem režimu*: oblike nenehnega nadzora, permanentno šolsko izobraževanje, opustitev vsakega raziskovanja na Univerzi, vpeljava »podjetja« na vseh nivojih šolanja. V *režimih bolnišnic*: nova medicina »brez zdravnika in bolnika«, ki izpostavi potencialne bolnike in dejavnike tveganja, ki nikakor ne priča o napredku k individualni obravnavi, kot pravijo, temveč individualno ali numerično telo nadomesti s šifro »dividualne« materije nadzora. V *režimu podjetja*: nova obravnavanja denarja, produktov in ljudi, ki presegajo staro oblikatovarna. Gre sicer za nepomembne primere, ki pa omogočajo, da bolje razumemo krizo institucij, se pravi, postopno in razpršeno vzpostavitev novega režima gospodstva. Eno izmed najpomembnejših vprašanj zadeva nesposobnost sindikatov: se bodo, vso svojo zgodovino povezani z bojem proti disciplinam ali okoljem zapiranja, zmogli prilagoditi oziroma prepustiti mesto novim oblikam upora proti družbi nadzora? So obrisi teh novih prihajajočih oblik, ki bi se bile zmožne spopasti z radostmi marketinga, že vidni? Mnogo mladih ljudi čudno zahteva, da bi bili »motivirani«, zahtevajo pripravišstvo in permanentno izobraževanje. Sami morajo odkriti, čemu jim bo to služilo, tako kot so njihovi starejši kolegi, ne brez muke, odkrili smotrnost disciplin. Kačini krogi so še bolj zapleteni od lukenj krtine.

Prevedel Peter Klepec